

Interview met Sabine Wassenberg en Kamel Essabane over hun boek ‘De zoon van de gazelle.’

JOCHEM QUARTEL

Het verhaal dat Sabine Wassenberg en Kamel Essabane schreven mag dan oorspronkelijk uit de twaalfde eeuw stammen, het gesprek dat ik er met hen over heb vindt duidelijk plaats in de eenentwintigste eeuw: via Zoom. Wat voor boek hebben zij geschreven en hoe kunnen leraren hiermee filosoferen over levensvragen met kinderen tussen de negen en veertien jaar? ‘This meeting is being recorded.’

Jochem: Hoe is het idee voor dit boek en het project geboren?

Kamel: Ik geef al langere tijd een cursus over het boek *Hayy Ibn Yaqzan* (letterlijk “Levend, zoon van de waakzame”) aan het Fahm Instituut, een islamitisch kennis- en cultuurinstituut. Die cursus geef ik aan volwassenen die interesse hebben in de islamitische filosofische traditie. Ik had een keer een gesprek met Sabine Wassenberg bij wie ik een cursus over filosoferen met kinderen volgde. Sabine had een vraag over filosoferen vanuit en over de islamitische traditie, omdat Sabine op scholen met veel islamitische kinderen werkt. Het leek haar daarom leuk om ook iets met filosoferen vanuit de eigen traditie van deze kinderen te doen. Zo kwam bij mij het idee op om dit boek ook op deze manier te gaan gebruiken.

Sabine: Het filosoferen met kinderen dat ik samen met mijn collega’s op scholen doe, is sterk vanuit de westerse filosofische traditie ingestoken. Zo zijn we ook opgeleid. We willen daarom ook onze eigen horizon verbreden, mede met het oog op de vele islamitische kinderen die wij tegenkomen in ons werk. Het is ook gewoon eerlijk naar de kinderen toe. De scholen waar wij filosoferen, bevinden zich met name in Amsterdam-West. Daar kwamen destijds subsidies vanuit de overheid om na de moord op Theo van Gogh onderwijsprogramma’s rondom burgerschap, diversiteit en anti-radicalisering te bieden. Filosofie moest een bijdrage leveren aan het zelfstandig, kritisch en reflectief denken van kinderen en jongeren. Filosofie nodigt uit tot een gesprek over verschillen waarbij verschillende antwoorden mogelijk zijn. De gedachte is dan dat filosofieonderwijs bijdraagt aan een vreedzame school en samenleving.

Jochem: Kamel, kun jij nog iets meer zeggen over het project aan het Fahm Instituut?

Kamel: Kennis over de islam wordt daar op een niet-voorschrijvende en inspirerende manier ter sprake gebracht. Binnen die context was ik daar al bezig met het boek. Het is een heel interessant boek, zowel in de westerse als in de Arabische wereld is het een heel invloedrijk boek geweest. In de tijd van de Verlichting is het heel populair geworden in het westen. Het is het eerste boek dat vanuit het Arabisch naar het Nederlands is vertaald. Veel Verlichtingsfilosofen zijn er door beïnvloed. Kerngedachte van het boek is namelijk dat je als mens zelf - los van de traditie - tot kennis kunt komen. Het is een mooi verhaal ook om een brug te slaag tussen oost en west. In Marokko staat het op de literatuurlijst van middelbare scholieren. Verschillende bekende verhalen zoals Tarzan, Jungle Book en Robinson Crusoe zijn er mogelijk door beïnvloed.

Op een onbewoond eiland groeit een kind op. Het kind, dat zichzelf later Hayy (levend) noemt en nog later bekend raakt als Hayy Ibn Yaqzan (Levend, zoon van de Waakzame), vraagt zich af hoe hij hier is beland. In het boek zitten heel veel open vragen die aanleiding geven om verder over door te filosoferen. Hayy komt zelf tot antwoorden, die zijn in het boek ook opgenomen. Maar daarnaast is er dus veel vrije ruimte om zelf na te denken. De auteur van het boek (uit de 12^e eeuw) laat bijvoorbeeld open hoe het kind op het eiland is beland: is dat door daar aangespoeld te zijn nadat zijn moeder hem in een mandje heeft gedaan, of is hij op het eiland zelf ontstaan vanuit de natuur en de modder (wat in die tijd een gangbare gedachte was)? Zo is er ruimte voor zowel een meer dogmatische (en filosofisch interessante) lezing als een meer wetenschappelijke interpretatie. Overigens kunnen die twee ook prima samengaan in de traditie.

Sabine: De versie die stelt dat het kind vanuit de natuur en de modder is ontstaan, is in onze tijd problematisch omdat het in zo'n korte tijd gebeurt, maar is daarom ook juist interessant omdat de vraag blijft: 'waarom niet eigenlijk?' Als het leven zich ooit immers vanuit eencelligen heeft ontwikkeld, die vanuit een oersoep zijn verrezen, waarom zou op dit onbewoonde eiland dan niet ook een soortgelijk proces, met een versnelde evolutie, hebben kunnen plaatsvinden? Als je daarover gaat filosoferen kom je terecht op vragen over een intelligente sturing, versus het filosofische concept toeval.

Kamel: Je kunt dan ook direct de evolutietheorie bespreekbaar maken en de vraag opwerpen of een natuurlijke en een religieuze verklaring voor het ontstaan van het leven al dan niet samen kunnen gaan.

Jochem: Jullie boek is een hervertelling van het oorspronkelijke verhaal. In hoeverre zijn jullie trouw aan het bronverhaal?

Sabine: We volgen op chronologische wijze het leven van Hayy steeds in fasen van zeven jaar. Zelf hebben we het verhaal opgeknipt in negentien hoofdstuk-

ken. In die hoofdstukken staat telkens een bepaalde gebeurtenis centraal, zoals een gevecht met een bok, het maken van vuur, een reis naar het vaste land. De hervertelling maakt gebruik van eenvoudige kindertaal, en we hebben wat gezellige dingen toegevoegd zoals een schildpadje waarmee Hayy bevriend wordt. De moeilijke filosofische redeneringen uit het oorspronkelijke verhaal hebben we gemedan. Onze hervertelling is mede geïnspireerd door de tekenfilm die van het verhaal bestaat. Die gaat over het kind dat in een grot terecht komt, wat symbool staat voor de zoektocht in het donker op zoek naar je zelf. Dat kan voelen als verlorenheid en verdwaald zijn, waarbij je de grootste angst kunt ervaren, maar als je iets loslaat, zie je op een gegeven moment het licht weer. Deze mystieke ervaring, die wereldwijd erkend wordt, zal nog niet echt landen bij kinderen, maar op deze manier weten ze wel dat er iets bijzonders kan gebeuren met die geest die in ieder van ons huist.

Kamel: We hebben het verhaal nog iets spannender gemaakt doordat we het kind ook letterlijk laten verdwalen in de grot. Dat is in het oorspronkelijke verhaal niet het geval. Daar mediteert hij veertig dagen in een grot waar hij de mystieke ervaring krijgt.

Jochem: Wat is de grote lijn van het verhaal?

Sabine: Hayy spoelt dus aan of verrijst uit de modder. Hij wordt gevoed door een moedergazelle en groeit op. De moeder gazelle sterft enige tijd later, maar krijgt eerst nog een gazelle-baby. Hayy beseft dan pas dat hij anders is dan het gazelle-kind, anders dan de andere dieren op het eiland en anders dan de planten en bomen. Hij vraagt zich af hoe hij verschilt van de andere vormen van leven. Denk ik anders? Denk ik meer? Hij vermoedt dat hij een bijzondere geest heeft. Hij vraagt zich af wat leven en dood zijn.

Kamel: Later wordt de filosofie meer spiritueel en komt Hayy tot de conclusie dat er iets hogers moet bestaan, een werkelijkheid achter de werkelijkheid. Hij is niet tevreden met het abstracte idee hiervan, maar wil ook graag contact met dit hogere. Als hij omhoog kijkt ziet hij dat alle hemellichamen draaien. Door zelf rondjes te gaan draaien hoopt hij dan ook in contact met het hogere te komen.

Sabine: Kinderen draaien ook vaak rondjes, het is een heel natuurlijke beweging. Ook Plato en andere filosofen spreken hierover. Het gaat dan over tijd, non-dualiteit en nog veel meer diepzinnigs. Voor kinderen is dit erg moeilijk, maar we doen er wel iets mee. Zo kijkt Hayy elke avond naar de sterren en vraagt zich af wat dit toch allemaal te betekenen heeft. Hierbij komt hij ook tot rationele conclusies over materie en vorm, over eindigheid en oneindigheid. Uiteindelijk concludeert hij dat er wel een Schepper moet bestaan. (Al noemen we het in het boek het Mysterie, om ook atheïstische lezers mee te nemen. Zo blijft het toegankelijk voor iedereen.)

Kamel: Ook zorg voor de schepping en voortgaande schepping zijn thema's die hier de revue passeren. Mag je dieren doden? Hoe en wat moet je eten?

Sabine: Hayy realiseert zich dat hij hier vanwege zijn bijzondere geest een taak heeft. Hij vraagt zich af wat hij met zijn leven moet doen. Is hij gemaakt om met triviale zaken bezig te zijn of juist met diepere zingeving?

Kamel: Op het eind als Hayy 49 (7x7) jaar oud is, komt een man van een ander eiland naar het eiland toe. Deze man komt om te mediteren en bezinnen. Samen wisselen ze ideeën over de werkelijkheid uit. Uiteindelijk blijkt dat deze man een godsdienst heeft en dat deze godsdienst sterk lijkt op de ideeën die Hayy zelf heeft bedacht. Hayy wil dan graag de mensen van dat andere eiland ontmoeten. Echter, de mensen op het andere eiland willen niet zoveel weten van het filosofische verhaal dat hij vertelt. Het wordt al snel gezien als ketterij. Samen met zijn nieuwe vriend keert hij dan weer terug naar het eigen eiland. Aldaar zetten ze hun leven mediterend voort. Moraal van het verhaal: het filosofische en mystiek wordt al snel verkeerd of niet begrepen.

Sabine: Omdat het ook voor kinderen een risico is dat ze een en ander moeilijk te begrijpen vinden, hebben we ook wat vragen over cultuur en natuur erin opgenomen waarbij concrete dingen uit culturen worden besproken.

Jochem: Maken jullie je zorgen over of kinderen het wel begrijpen allemaal?

Sabine: Kinderen kunnen een gesprek voeren over een vraag. In hoeverre dat filosofisch wordt is een kwestie van gradaties. Maar alle kinderen begrijpen wel dat er vragen zijn waarover je met elkaar kunt nadenken. Filosoferen betekent dat je de vraag open laat en aan het onderzoeken blijft. Zodra je met feitenkennis of antwoorden uit tradities komt, is het filosofisch gesprek te einde. Wij raden leraren dan ook aan om niet je eigen mening in te brengen of met feiten te komen.

Kamel: Je kunt natuurlijk ook theologiseren met kinderen, dan komt God ook ter sprake, maar wel op een open en onderzoekende manier. Het is verder sowieso een verhaal dat tot de verbeelding spreekt. Veel kinderen zijn wel bekend met gebed, meditatie, ademhalingsoefeningen, enzovoort. Ik denk dat kinderen zich er best wel iets bij kunnen voorstellen.

Jochem: Wanneer zijn jullie tevreden over dit project?

Kamel: Het doel is om te filosoferen over levensvragen, naar aanleiding van een verhaal dat tot de verbeelding spreekt. Verder willen we laten zien dat het een verhaal uit de islamitische traditie is waarin zinnige vragen voor alle mensen aan de orde komen. Het wil kinderen aanzetten tot verwondering. Het verhaal komt uit de islamitische traditie, maar we richten ons op het filosoferen over levensvragen die universeel zijn. Het is geen verhaal uit de Koran, wat het in zekere zin 'minder zwaar' maakt.

Sabine: Kinderen hebben hier recht op. Ze hebben recht te weten dat in het leven meer is dan kennis vanuit de wetenschappen. Dat er bestaansvragen zijn die de moeite waard zijn om met elkaar over van gedachten te wisselen. Belangrijk hierbij is dat ze leren dat mensen verschillend kunnen denken over levensvragen en dat dit oké is. Het is ook belangrijk om te laten zien dat er prachtig mooie dingen uit de islamitische traditie zijn voortgekomen. Het draagt bij aan een positief beeld over de islam.

Jochem: Wie heeft de tekeningen gemaakt en wat is de rol van deze tekeningen?

De tekeningen van Karuna Wirjosemito hebben een aards, natuurlijk en sprookjesachtig karakter. Er is veel tekst, dus het is voor de kinderen fijn om ook naar afbeeldingen te kunnen kijken. Het maakt het lezen van het boek tot een nog prettigere ervaring.

Jochem: In hoeverre zijn het boek en project geschikt voor het voortgezet onderwijs?

Sabine: Het is geschreven voor kinderen van negen tot veertien jaar. Dit verhaal is te ingewikkeld voor kinderen van onder de negen jaar. In mijn ervaring is deze leeftijdsklasse heel geschikt om op dit niveau te filosoferen.

Kamel: In deze leeftijd komt het rationele op gang. Het is de leeftijd waarop ze beginnen na te denken over wie ze zijn. Het verhaal sluit hier heel mooi op aan.

Jochem: Hoe hebben jullie de mystieke ervaring van Hayy omschreven?

Sabine: In de grot krijgt hij een mystieke ervaring. De oorspronkelijke auteur, Ibn Tufayl, hoedt zich hier voor blasfemische uitspraken, want het is te kort door de bocht om te zeggen: "Hayy werd één met God." Overal ter wereld wordt over mystieke ervaringen geschreven en besproken, maar er wordt altijd bij gezegd hoe moeilijk het in taal uit te drukken is. Daarom omschrijven we het als een eenheidservaring, één met het Licht, met enorme vreugde over het leven zelf, met het inzicht dat alles Goed en Perfect is, wat er ook zou gebeuren. Toch blijft het ook voor ons natuurlijk moeilijk om in woorden te vatten. Waarschijnlijk doen we iets met de metafoor van de druppel en de oceaan. We proberen het te beschrijven op een manier zodat zowel meer dogmatisch ingestelde als meer filosofisch ingestelde lezers ermee uit de voeten kunnen.

Jochem: Een prachtig verhaal met heel veel potentie om over levensvragen met jongeren in gesprek te gaan. Heel veel succes, ik ben erg benieuwd naar hoe het gaat landen in Nederland!

'The recording has stopped.'